

ANTICHITĂȚILE NOMAZILOR TURANICI DIN MOLDOVA ÎN PRIMUL SFERT AL MILENIULUI AL II-lea

DE

VICTOR SPINEI

În primele trei secole ale mileniului al II-lea istoria politică a spațiului extracarpatic a fost dominată de migrația populațiilor nomade de neam turanic venite din stepele Eurasiei. Acute contradicții interne determinaseră un adevărat exod spre vest al acestor triburi, caracterizate printr-un mod de producție propriu ¹ și un *modus vivendi* bazat în primul rând pe păstoritul nomad și expedițiile de pradă ². Natura principalei îndeletniciri a acestor populații — păstoritul nomad de stepă — explică predilecția lor pentru regiunile de șes de lângă Dunăre, legate prin Bugeac de imensele cîmpii eurasiatice.

Dintre populațiile turanice pătrunse în regiunile răsăritene ale României, cel mai important rol l-au avut pecenegii și cumanii, atît prin numărul lor considerabil, cît și prin durata mare de timp de-a lungul căreia au locuit în ținuturile amintite. În afară de aceste triburi, în spațiul carpato-dunărean au ajuns și alte grupuri tiurce, între care amintim pe uzi, chazari și berendei.

Prezența pecenegilor la Dunărea inferioară este atestată pentru prima dată în izvoarele scrise la mijlocul ultimului deceniu al secolului al IX-lea, cînd în alianță cu bulgarii îi înving pe ungurii din Atelkuzu ³. Bulgarii s-au opus desigur o anumită perioadă de timp ca pecenegii să ia locul ungarilor, ceea ce ar fi dus doar la înlocuirea unor adversari cu alții cel puțin tot atît de periculoși ⁴. Grupuri pecenege locuiau în orice caz aproape de gurile Dunării, de vreme ce, așa cum reiese dintr-un pasaj din *Miracula S. Georgii*, ei au participat, de partea bulgarilor, la o luptă cu bizantinii, identificată cu aceea de la Aheloi din anul 917 ⁵. Unii istorici consideră însă că cea mai veche incursiune a pecenegilor la sudul Dunării este cea din 934, întreprinsă, așa cum ne informează Al Mas'udi, împreună cu maghiarii și alte două populații neidentificate ⁶.

¹ M. Constantinescu, Probleme economice, 25, 1972, 11, p. 28 și urm. Cf. și I. Banu, Revista de filozofie, 13, 1966, 2, p. 213 și urm.

² H. H. Stahl, Studii de sociologie istorică, București, 1972, p. 29 și urm.

³ Constantinus Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, ed. I. Bekker, Bonn, 1840, p. 172—173. Cf. și G. Fehér, *Bulgarisch-ungarische Beziehungen in den V.—XI. Jahrhunderten*, Pécs, 1921, p. 122—123; V. N. Zlatarski, *Istorijska na balgarskata deržava prez srednite vekove*, I, 2, Sofia, 1927, p. 312—313.

⁴ P. Diaconu, Studii, 18, 1965, 5, p. 1119; idem, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, București, 1970, p. 13.

⁵ I. Božilov, *Études balkaniques*, 1971, 3, p. 172—173.

⁶ J. Marquart, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, Leipzig, 1903, p. 60 și urm.; C. A. Macartney, *The Attack on „Valandar”*, *Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher*, 7, 1929/1930, 1—2, p. 159—170; P. Diaconu, *Les Petchénègues...*, p. 17—19.

La mijlocul secolului al X-lea, Constantin Porphyrogenetul fixa limitele vestice ale regiunilor locuite de pecenegi pînă în dreptul Dristrei ⁷, cuprinzînd și ținuturile de la Βροῦτος și Σέρπετος ⁸, adică de la Prut și Siret. Această informație, precum și aceea că „provincia” lor Hopón s-ar afla la numai o jumătate de zi de mers de Bulgaria ⁹, arată că unele triburi pecenege pătrunseseră în anumite regiuni ale Moldovei. Știrile bizantine despre înaintarea pecenegilor în spațiul carpato-dunărean sînt confirmate și de izvoarele maghiare. În vremea lui Zulta (Zoltan), fiul lui Arpad, grupuri de pecenegi au trecut în Ungaria și i-au oferit serviciile ¹⁰. La mijlocul secolului al X-lea, la începutul domniei lui Taksony, un alt grup peceneg, condus de Thonuzoba, a fost așezat pe Tisa pentru paza frontierelor estice ale Ungariei ¹¹.

Judecînd după amploarea invaziilor pecenege în Imperiul bizantin din al doilea sfert al secolului al XI-lea ¹² este de presupus că în cîmpiile nord-dunărene se concentraseră un număr considerabil de pecenegi, fiind împinși dinspre est de alte populații nomade. În anul 1048 Constantin al IX-lea Monomahul permite unor triburi pecenege să se așeze în imperiu ¹³, ceea ce a dus la împrăștirea substanțială a efectivelor lor din stînga Dunării.

Pentru o scurtă perioadă rolul politic principal la Dunărea de Jos a fost preluat de uzi, trib tiure înrudit cu pecenegii și cumanii. Uzii au ajuns pe teritoriul Moldovei după expediția încununată de succes organizată împotriva lor de cnezii Iziaslav, Sviatoslav și Vsevolod în anul 1060 ¹⁴, fiind presați și de triburile cumane, care încă din 1055 atinseseră granițele Rusiei ¹⁵. Șederea uzilor la nordul Dunării a fost de foarte scurtă durată, căci în anul 1064 (1065 după alți autori) au trecut în masă în Imperiul bizantin ¹⁶. După înfrîngerea catastrofală pe care au suferit-o și secerăți de boli epidemice, o parte din ei s-au întors la nordul marelui fluviu, așezîndu-se mai ales în regatul ungar ¹⁷. Stabilirea unor grupuri de uzi și în sudul Moldovei este ipotetică, întrucît toponimele și hidronimele amintind de numele lor ¹⁸ au putut fi aduse mai tîrziu de populația venită de pe versanții apuseni ai Carpaților.

O prezență îndelungată în teritoriile sud și est-carpatice, depășind un secol și jumătate, au avut cumanii. Ei s-au așezat în spațiul nord-pontic,

⁷ Constantinus Porphyrogenitus, p. 177.

⁸ *Ibidem*, p. 171.

⁹ *Ibidem*, p. 166.

¹⁰ Anonymi Bele Regis Notaris *Gesta Hungarorum*, ed. G. Popa-Lisseanu (*Izv. ist. rom.*, 1), București, 1934, p. 69 și 123.

¹¹ A. Nagy, *Az Egrl Múzeum Évkönyve*, 7, 1969 (1970), p. 131.

¹² P. Diaconu, *Les Petchénégues...*, p. 39—49.

¹³ G. Finley, *A History of Greece*, II, Oxford, 1877, p. 436—439; V. G. Vasilevski, *Vizantijska i pečenegl (1048—1094)*, în *Trudy*, I, Sanktpeterburg, 1908, p. 9 și urm.

¹⁴ *Povesť vremennych let*, I, ed. D. S. Lihacev (red. V. P. Adrianova-Perett), Moscova—Leningrad, 1950, p. 109.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ V. G. Vasilevski, *op. cit.*, p. 26 și urm.; I. Barnea, în *Din istoria Dobroget*, III, București, 1971, p. 133—135.

¹⁷ Géza Kuun, *Codex Cumanicus bibliothecae ad templum dñi Marci Venetiarum*, Buda-pesta, 1880, p. LXXXIII; D. A. Rasovski, *Seminarium Kondakovianum*, 6, 1933, p. 8 și urm.

¹⁸ I. Ferent, *Cumanii și eptscopiile lor*, Blaj 1931, p. 4; C. Necșulescu, *RIR*, 9, 1939, p. 201.

înlăturînd pe uzi, pe la mijlocul secolului al XI-lea. În anul 1061 se înregistrează primul lor atac împotriva cnezatelor rusești¹⁹. Pe teritoriul Moldovei cumanii ajung desigur cu puțin timp înainte de a întreprinde expediția de pradă din Ungaria, condusă de Osul, fixată de izvoarele medievale maghiare în anul 1071²⁰, dar care, potrivit opiniei unor istorici moderni, ar fi avut loc în 1068²¹. La acea dată primele grupuri de cumani se și stabiliseră probabil în Bugeac și sudul Moldovei, de vreme ce, în anul 1078, inițiază o primă invazie în Imperiul bizantin²², unde vor reveni și în timpul războaielor bizantino-pecenege, avînd un rol decisiv în lupta de la Lebunion²³. După expediția din 1114²⁴, cumanii nu mai invadează Peninsula Balcanică timp de aproape patru decenii, intimidată desigur de politica fermă a Comnenilor la granița de nord a imperiului și nevoiți să facă față unor acțiuni de amploare inițiate împotriva lor de cnezii ruși²⁵. Se pare că nici forțele cumanilor de la nord de Dunăre nu erau atunci prea numeroase. În Cîmpia Dunării mai continuau să trăiască un număr considerabil de pecenegi, după cum dovedește și puternicul lor atac în Balcani din 1121—1122²⁶. Începînd de la mijlocul secolului al XII-lea considerăm că se poate vorbi de întărirea grupului cuman de la Dunărea de jos. În vremea lui Manuel I Comnenul sînt reluate expedițiile lor în imperiu²⁷. Odată cu căderea graniței bizantine de la Dunăre, prin crearea celui de-al doilea țarat româno-bulgar, se deschide cîmp liber pentru acțiunile cumane la sudul Dunării, unde sprijină pe Asănești împotriva bizantinilor și a cruciaților franci²⁸.

Regatul ungar are și el de înfruntat atacurile prădalnice ale acestor nomazi. Pentru a pune capăt invaziilor cumane în Transilvania, Andrei al II-lea cheamă pe cavalerii teutoni în Țara Birsei, în anul 1211. Se obțin unele succese în încercările de creștinare și sedentarizare a cumanilor, culminînd cu înființarea, între noiembrie 1227 și ianuarie 1228, a Episcopiei cumanilor²⁹, situată probabil în zona subcarpatică, la curbura Carpa-

¹⁹ *Povest' vremennykh let*, I, p. 109; *Pribavlenie k Ipatievskoj letopis'*, în *Polnoe sobranie russkikh letopisej*, 2, Sanktpeterburg, 1843, p. 269.

²⁰ *Chronicon Pictum Vindobonense*, ed. G. Popa-Lisseanu (*Izv. ist. rom.*, 11), București, 1937, p. 55—57 și 175—177. Cf. și I. Gherghel, *Zur Geschichte Siebenbürgens*, Viena, 1891, p. 35 și urm.

²¹ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, Cluj, I, 1971, p. 84.

²² Michaelis Attaleiatae *Historta*, ed. I. Bekker, Bonn, 1853, p. 301.

²³ Anna Comnena, *Alexias*, în *Patrologia Graeca*, CXXXI, ed. J.-P. Migne, Paris, 1864, VIII, col. 617—618 și 621—622.

²⁴ *Ibidem*, XIV, col. 1103—1104.

²⁵ D. Rasovski, *Annales de l'Institut Kondakov* (Seminarium Kondakovianum), 11, 1940, p. 106 și urm.; V. V. Alin, *Voprosy istorii*, 1969, 1, p. 141 și urm.

²⁶ Ioannis Cinnami *Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnens gestarum*, ed. Aug. Meineke, Bonn, 1836, I, 3, p. 7—8; Nicetas Choniates, *Historta*, ed. I. Bekker, Bonn, 1835, p. 19—23.

²⁷ F. Chalandon, *Jean II Comnène (1118—1143) et Manuel I Comnène (1143—1180)*, Paris, 1912, p. 323—326, 413 și urm.; I. Ferent, *op. cit.*, p. 41 și urm.

²⁸ Nicetas Choniates, p. 485 și urm.; G. de Ville-Hardouin, *Conquête de Constantinople avec la continuation de Henri de Valenciennes*, ed. N. de Wailly, ed. a III-a, Paris, 1882, *passim*.

²⁹ R. Rosetti, ARMSI, seria II, 27, 1904—1905, p. 272—281; R. Cîndea, *Der Katholizismus in den Donaufürstentümern*, Leipzig, 1916, p. 5—9; L. Makkai, *A. Milkói (Kón) püspökség és népet*, Debrecen, 1936, *passim*; C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, p. 39 și urm.

tilor, în sud-vestul Moldovei și nord-estul Munteniei. În urma înfringerii zdrobitoare suferite din partea mongolilor, în anul 1238, o mare masă de cumani și-a căutat refugiul spre vest. O parte din ei au trecut în dreapta Dunării, o alta, condusă de Kuthen (Kotian), fiind primită de Bela al IV-lea în Ungaria ³⁰. Numărul cumanilor rămași în Moldova și Muntenia se pare că a fost cu totul neînsemnat. Denumirea de *Cumania* ³¹ sau *Cumania Neagră* ³², aplicată acestor regiuni în izvoare diplomatice și în cronicile din secolele XIII--XV, este anacronică, nimic nemandovedind că se referă la o situație istorico-geografică actuală atunci.

Împreună cu pecenegii, uzii și cumanii au fost antrenate spre vest și alte populații tiurce mai puțin numeroase și puternice.

Se pare că unele grupuri de chazari, după distrugerea statului lor de către Sviatoslav în anul 965, au întovărășit pe pecenegi în migrația lor spre regiunile dunărene. Acest lucru ne este sugerat printre altele de o informație dintr-o cronică maghiară, potrivit căreia un conducător peceneg de la sud de Dunăre, aflat în conflict cu ungurii în anul 1074, purta numele Kazar ³³. Izvoarele literare menționează pe chazari în mai multe rînduri la nordul Caucazului și a Mării Negre, chiar după înfrîngerea zdrobitoare suferită de ei din partea rușilor ³⁴. În anul 1106 îi întîlnim pe chazari luptînd alături de oastea cnezului Sviatopolk împotriva cumanilor care invadaseră Wolhynia ³⁵. La sfîrșitul secolului al IX-lea, cabarii, trib desprins din uniunea chazarilor, însoțiseră pe unguri în Pannonia ³⁶. Pe teritoriul României chazarii au lăsat cîteva urme în toponimie ³⁷.

Studiul toponimiei și onomasticii medievale din Moldova și Transilvania arată că în spațiul carpato-dunărean au pătruns și grupuri de berendei ³⁸. În mai multe documente moldovenesti din secolul al XV-lea apare antroponimul *Berendei* ³⁹. Chiar dacă admitem că acest antroponim ca și toponimele amintind de numele berendeilor din spațiul est-carpatic au fost preluate de la localități și de la locuitori din Transilvania ⁴⁰, este evident că, pentru a ajunge acolo, ei au trebuit să treacă și prin Moldova.

³⁰ Rogerii *Carmen miserabile*, ed. G. Popa-Lisseanu (*Izv. ist. rom.*, 5), București, 1935, p. 22—23 și 61. Cf. și P. Golubovski, *Pečenegi, torki i polovcy do našestija tatar*, Kiev, 1884, p. 249—250.

³¹ *DIR, veacul XI, XII și XIII, C, Trans., I (1075—1250)*, București, 1951, *passim*.

³² Simonis de Kéza *De originibus et gestis Hungarorum*, ed. J. Podhradczky, Buda, 1833, p. 18; *Chronicon Pictum Vindobonense*, p. 7 și 120; *Chronicon Hungarorum Posoniense*, Buda, 1852, p. 7; Joannis de Thwroc, *Chronicon Hungarorum*, in *Scriptores Rerum Hungarorum*, I, ed. J. G. Schwandtner, Viena, 1766, p. 70.

³³ *Chronicon Pictum Vindobonense*, p. 58 și 178.

³⁴ *Povest' vremennykh let*, I, p. 60, 99, 135 și 186; M. Dunlop, *The History of the Jewish Chazars*, New York, 1967, p. 250 și urm.

³⁵ *Povest' vremennykh let*, I, p. 186.

³⁶ Constantinus Porphyrogenitus, p. 171—172.

³⁷ N. Drăganu, *Români în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, București, 1933, p. 534; S. Pușcariu, *Limba română*, I, București, 1940, p. 315.

³⁸ L. Rásonyi, *Seminarium Kondakovianum*, 6, 1933, p. 219 și urm.; D. A. Rasovski, *Seminarium Kondakovianum*, 6, 1933, p. 33—42; G. Lükő, *Havaselve és Moldva népei a X—XII. században*, *Ethnographia Népelet*, 46, 1935, 1—4, p. 93; N. A. Constantinescu, *Dictionar onomastic românesc*, București, 1963, p. 200.

³⁹ M. Costăchescu, *Documente moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, I, Iași, 1931, p. 413, 416, 421, 479 etc.; *Ibidem*, II, Iași, 1932, p. 486—487, 704 etc.; Gh. Ghîbănescu, *Isptoace și zapise (Documente slavo-române)*, I, 1, Iași, 1906, p. 10.

⁴⁰ C. Racoviță, *Geopolitica și geoiistoria*, 2, 1942, 1, p. 71.

Se presupune că berendeii au făcut parte din uniunea de triburi a cumanilor, dar ulterior au fost nevoiți să intre în uniunea uzilor, cu care au pătruns în stepele nord-pontice⁴¹. În anul 1097, cronicile rusești menționează pentru prima oară prezența berendeilor la granițele Rusiei alături de pečenegi și uzi⁴². Odată cu invazia cumanilor, o mare parte din nomazii din stepele nord-pontice intră sub protecția principilor ruși, așezându-se îndeosebi în cnezatele Halici, Kiev și Rostov-Suzdal⁴³. În a doua jumătate a secolului al XII-lea se pare că berendeii deveniseră cel mai important trib dintre acești nomazi, judecând după faptul că letopisetele îi menționează de mai multe ori decât pe alte triburi tiurce⁴⁴. În privința momentului migrației berendeilor spre regiunile carpato-dunărene izvoarele narrative nu ne oferă nici o informație. Nu este exclus ca ei să fi venit, ca și în sudul Rusiei, însoțind pe uzi, dar mai probabilă ni se pare ipoteza pătrunderii lor individuale sau în tovărășia cumanilor în secolul al XII-lea.

Contactele populației românești cu triburile nomade tiurce, cu toate deosebirile tranșante de viață economică și de organizare social-politică existente între ele, s-au manifestat pe planuri diverse. Studiul onomasticii lasă să se întrevadă o simbioză și o fuziune lentă a unor grupuri de turanici în masa românească băștinașă, integrarea cumanilor creștinați în clasa dominantă contribuind la consolidarea formațiunilor politice locale, îndeosebi în Muntenia⁴⁵. Pe baza studierii hidronimelor tiurce din Asia Centrală și Siberia Occidentală s-a ajuns la concluzia că sufixul *-vi* și *-lui* ar avea semnificația de *rîu* și *vale*. Pornindu-se de la această observație cursurile de apă avînd terminația menționată au fost considerate de origine pecenego-cumană⁴⁶. Astfel de hidronime se întîlnesc și în jumătatea sudică a Moldovei: Bahlui, Călmățui, Covurlui, Suhului, Turlui, Vaslui etc.⁴⁷. Tot pe seama triburilor turanice a fost pus numele Birladului și Tecuciului⁴⁸. Mai multe localități, ca și onomastica, amintesc de numele acestor populații⁴⁹. De la neamurile tiurce au fost preluate în limba română și unele cuvinte de uz comun: beci, dușman, olat, toi⁵⁰, bărăgan, curgan⁵¹, cioban, odaie⁵² etc.

⁴¹ S. A. Pletneva, MIA, 62, 1958, p. 165.

⁴² D. A. Rasovski, Seminarium Kondakovianum, 6, 1933, p. 11.

⁴³ *Ibidem*, p. 11–12.

⁴⁴ S. A. Pletneva, MIA, 62, 1958, p. 228.

⁴⁵ N. Iorga, ARMSI, Seria III, 8, 1927–28, p. 97–103; L. Rásonyi, Archivum Europae Centro-Orientalis, 1, 1935, 1–4, p. 221 și urm.; C. Cihodaru, SCȘIași, 14, 1963, 2, p. 243–244; Șt. Ștefănescu, RRH, 9, 1970, 1, p. 10.

⁴⁶ G. Weigand, XXVI–XXIX. Jahresbericht des Institut für rumänische Sprache zu Leipzig, 1921, p. 96 și urm.

⁴⁷ G. Weigand, *op. cit.*, p. 97–98; idem, Balkan-Archiv, 4, 1928, p. 173–174; Al. Philippide, *Originea românilor*, II, Iași, 1927, p. 360 și urm.; T. Hotnog, *Cîteva nume topice românești de origine cumană* (extras din Anuarul liceului național, Iași, 1932–1933), p. 3–10; N. Drăganu, *Românti...*, p. 532–533.

⁴⁸ Al. Philippide, *op. cit.*, p. 364 și urm.; A. V. Boldur, *Contribuții la studiul istoriei românilor*, I, Chișinău, 1937, p. 85.

⁴⁹ B. P. Hasdeu, *Negru-Vodă*, București, 1898, p. LXXXVI; I. Gherghel, *Tinerimea română*, N.S., 3, 1899, p. 390; S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 314–315.

⁵⁰ L. Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, I, București, 1900, p. XV–XIX; I. Iordan, *In Contributions onomastiques publiées à l'occasion du VIe Congrès international des sciences onomastiques à Munich du 24 au 28 août 1953*, București, 1958, p. 22–23.

⁵¹ N. Iorga, *Istoria românilor*, III, *Cititorii*, București, 1937, p. 32.

⁵² C. C. Giurescu, *Studii și cercetări lingvistice*, 12, 1961, 2, p. 205 și urm.; H. H. Stahl și I. Donat, *Revista de etnografie și folclor*, 11, 1966, 1, p. 9–11.

Informațiile izvoarelor istorice referitoare la triburile nomade turanice sînt în general destul de sărace și puțin precise, ceea ce limitează posibilitatea de a avea o imagine amplă, detaliată, asupra evoluției lor, ca și asupra relațiilor stabilite cu populațiile cu care au venit în contact. Cercetările arheologice au căutat să suplینească în anumite privințe carențele datelor istorice, aducînd un volum de informații de mare interes.

Studierea culturii materiale și a stadiului social-economic atins de populațiile nomade turanice la începutul mileniului al II-lea, pe baza materialelor arheologice, întîmpină însă mari dificultăți. Antichitățile nomazilor tîrzii din Europa răsăriteană și centrală aflate la dispoziția specialiștilor provin aproape în totalitate din complexe funerare. Triburile tiurce de stepă locuiau potrivit mărturiilor contemporane în corturi, colibe sau căruțe, natura principalei lor ocupații — păstoritul — impunîndu-le o deplasare continuă în căutarea locurilor de pășunat, ceea ce explică lipsa așezărilor stabile, locuite un timp mai îndelungat. Încadrarea cronologică precisă a mormintelor turanicilor este foarte dificilă întrucît particularitățile ritului lor funerar au rămas neschimbate secole în șir, iar obiectele depuse ca inventar au avut în mare parte o durată de folosire îndelungată. La fel de dificilă este atribuirea lor etnică, datorită împrejurrării că, în decursul migrației, populații tiurce diferite se aliau între ele, grupurile mai puțin puternice fiind obligate să intre în uniunile de triburi mari. Mormintele din aceeași necropolă se diferențiază astfel între ele atît în ceea ce privește compoziția socială a înhumaților și ritul funerar, cît și din punct de vedere cronologic și etnic.

Mormintele nomazilor tiurci din primul sfert al mileniului al II-lea cunoscute în regiunile răsăritene ale României sînt deocamdată puțin numeroase. Cele mai multe dintre ele nu provin din săpături științifice și au fost publicate în mod necorespunzător sau au rămas inedite.

Prezentarea acestor descoperiri ni se pare utilă, chiar dacă deocamdată pentru unele din ele nu avem siguranța încadrării cronologice și atribuirii etnice exacte, în speranța că prin intensificarea cercetărilor acest lucru va deveni posibil în viitor. Considerăm că se pot atribui populațiilor tiurce de stepă din secolele XI—XIII mormintele de la Berești, Bîrlad-Parc, Bîrlad-Moara lui Chicoș, Holboca, Moscu, Pogonești, Probota, Todireni și Umbrărești (fig. 1).

Berești (jud. Galați). Dintr-un mormînt descoperit întîmplător în anul 1960, pe valea pîrîului Meria, la punctul Chirvase, asupra căruiua nu deținem informații despre ritul funerar, provine un pandantiv foliform de bronz, cu extremitatea inferioară bifurcată, terminată cu o coadă de pește (fig. 2/3), precum și o piesă fragmentară din metal alb, servind probabil ca accesoriu vestimentar, cu interiorul chenarului ornamentat cu motivul florii de crin⁵³ (fig. 2/4).

În anul 1954, între pîraiele Meria și Bîzanul, la circa 2 km ENE de Berești, fusese descoperit un mormînt de înhumație, cu scheletul întins, aflat în mantaua unei movile mici. Din inventarul său făcea parte un vas

⁵³ Informația o datorăm lui D. Gh. Teodor. Cf. și V. Spinei, *Dacia*, N. S., 17, 1973, p. 277—292.

din metal, care s-a distrus⁵⁴. Presupunem că cele două morminte au aparținut aceluiași complex funerar.

Bîrlad (jud. Vaslui). Într-o movilă, aflată aproximativ la 3 km vest de parcul central al orașului, s-a descoperit, în anul 1960, cu prilejul unor săpături întâmplătoare, un mormînt din inventarul căruia au fost recupe-

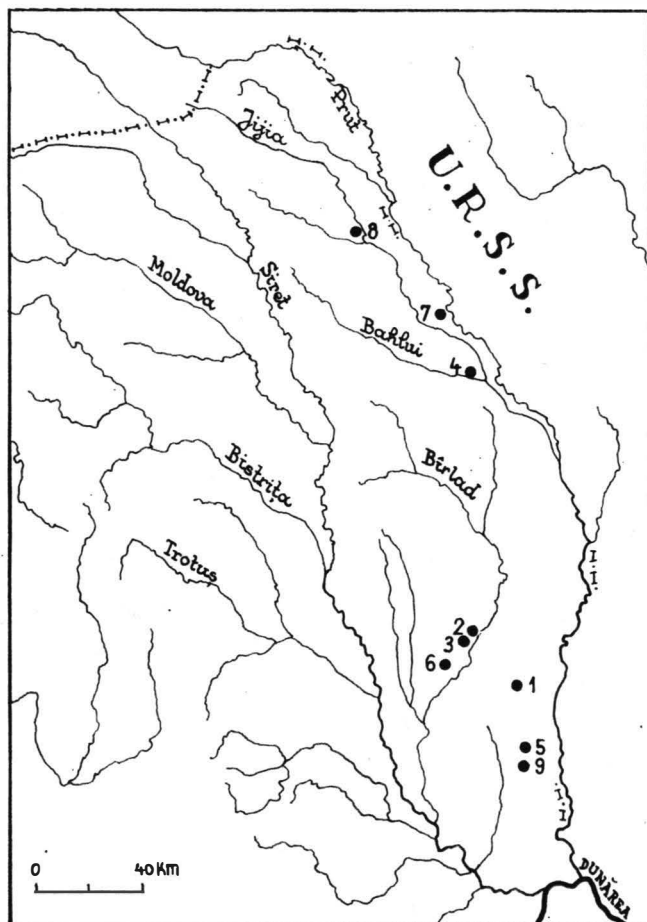

Fig. 1. Harta descoperirilor de morminte ale nomazilor turanici din Moldova din secolele XI—XIII. 1 Berești; 2 Bîrlad-Parc; 3 Bîrlad-Moara lui Chicoș; 4 Holboca; 5 Moscu; 6 Pogonești; 7 Probota; 8 Todireni; 9 Umbrărești.

rate cinci pandantive-clopoței piriforme din bronz, prevăzute deasupra cu o urechiușă pentru prindere și cu tăietură cruciformă în partea inferioară, decorate cu incizii paralele (fig. 3), precum și doi cercei simpli, obținuți dintr-o sîrmă subțire din metal alb. Scheletul a fost depus pe o împletitură vegetală⁵⁵.

⁵⁴ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la pa' pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970.

⁵⁵ Informație primită de la V. Palade, directorul Muzeului de istorie din Bîrlad. Trei pandantivele-clopoței au fost deja publicate. Cf. V. Palade, *Școala bîrlădeană*, 1969, p. 79, fig. 4/2.

Bîrlad. În partea de sud-vest a oraşului, în spatele Morii lui Chicoş, în timpul efectuării unor lucrări cu caracter obştesc din anul 1969, s-a distrus un mormînt din care proveneau şi resturi dintr-un schelet de cal. Din inventarul său s-au păstrat numai două verigi de buclă din argint,

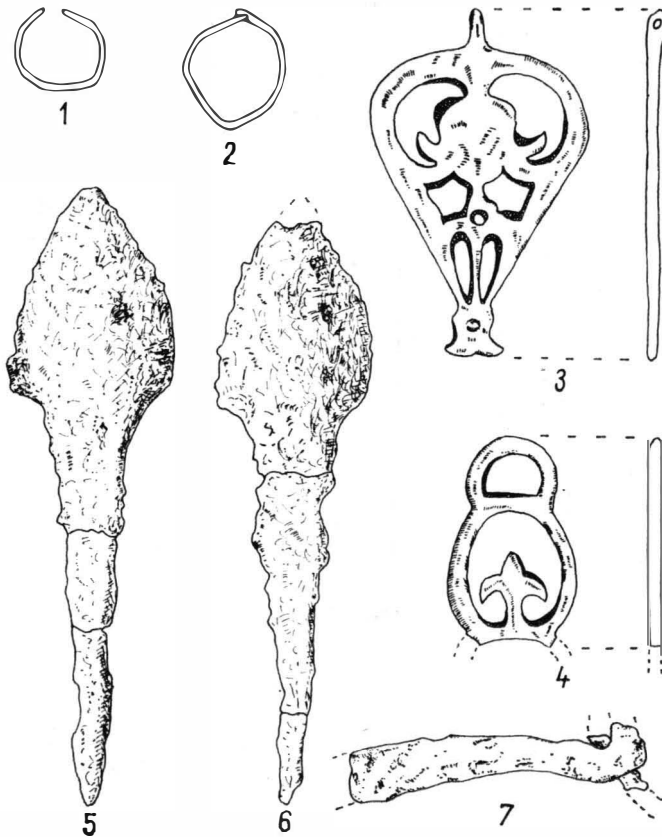

Fig. 2. Obiecte din inventarul funerar al mormintelor: 1-2, 5-6 Probota; 3-4 Bereşti; 7 Bîrlad-Moara lui Chicoş.

cu secţiunea romboidală, cu capetele neunite, şi un fragment dintr-o zăbală de fier, de tipul fără curbura, lucrată dintr-o singură vergea, cu inele mobile la capete⁵⁶ (fig. 2/7).

Holboca (jud. Iaşi). În mantaua unei movile ridicată într-o perioadă anterioară s-au cercetat, cu prilejul săpăturilor întreprinse în anul 1951, două morminte (M.19 şi M.26), cu scheletele orientate E—V, întinse pe

⁵⁶ Informaţie V. Palade, căruia îi mulţumim şi pe această cale. Mormîntul de pe Moara lui Chicoş se află la circa 7 km de celălalt mormînt de lângă Bîrlad, din apropiere de parc, aparţinînd evident unui alt complex funerar.

spate și brațele de-a lungul corpului. Mormîntul 19 era lipsit de inventar. În schimb, mormîntul 26 conținea patru săgeți romboidale de fier (fig. 4/9—11), plăsele de os de la un arc (fig. 4/4—7), un jungher cu lama de

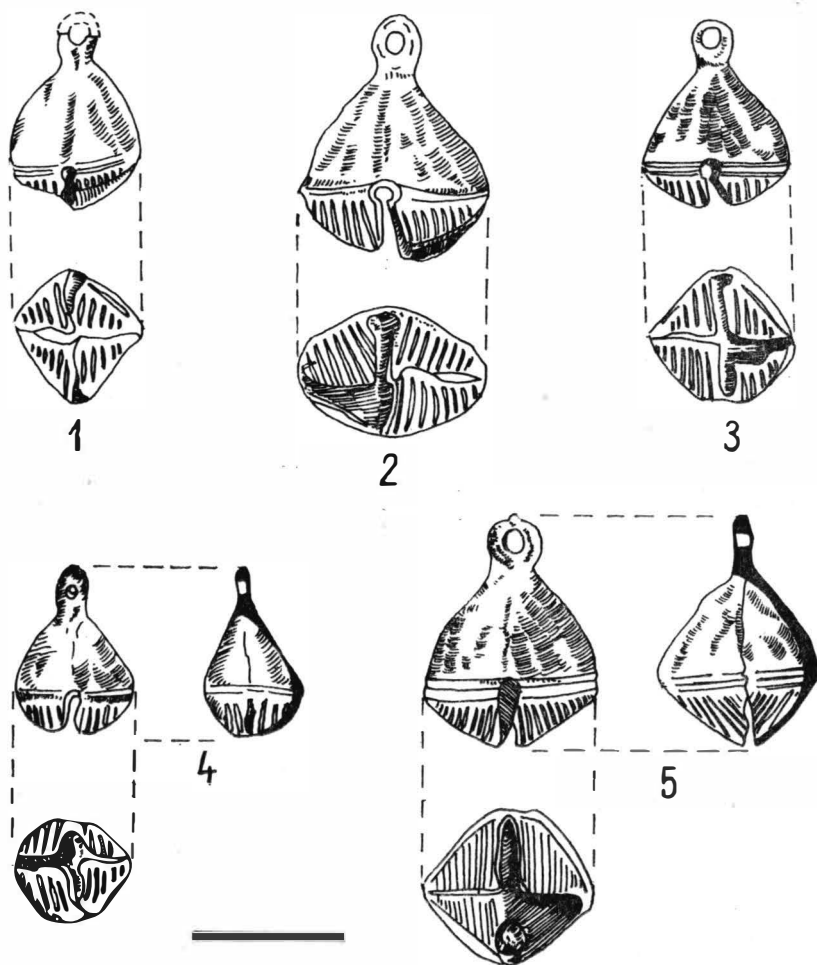

Fig. 3. Birlad-Parc. Pandantive-clopoței de bronz descoperiți în mormint.

fier și plăselele de os decorate cu cercuri incizate, o placă dreptunghiulară cu același ornament (fig. 4/3) și un cercel din fire torsionate din metal alb⁵⁷ (fig. 4/8).

Moscu (Tîrgu Bujor, jud. Galați). Pe Dealul lui Fulger s-a descoperit întimplător, în anul 1938, un mormînt de călăreț, îngropat alături de calul său. Inventarul funerar se compunea dintr-un coif, o zăbală, un fragment de zale, un vîrf de sabie de circa 0,20 m și o bară rotunjită de bronz, cu lungimea de circa 0,50 m. Dintre aceste piese au fost recuperate numai

⁵⁷ I. Nestor și colab., SCIV, 3, 1952, p. 96 și 108.

coiful și zăbala, restul pierzându-se. Coiful era din fier, fiind placat la exterior cu o foiță de argint auriat. Avea formă sferoconică și se compunea din trei părți nituite între ele, cu mai multe fațete. În creștet avea prins

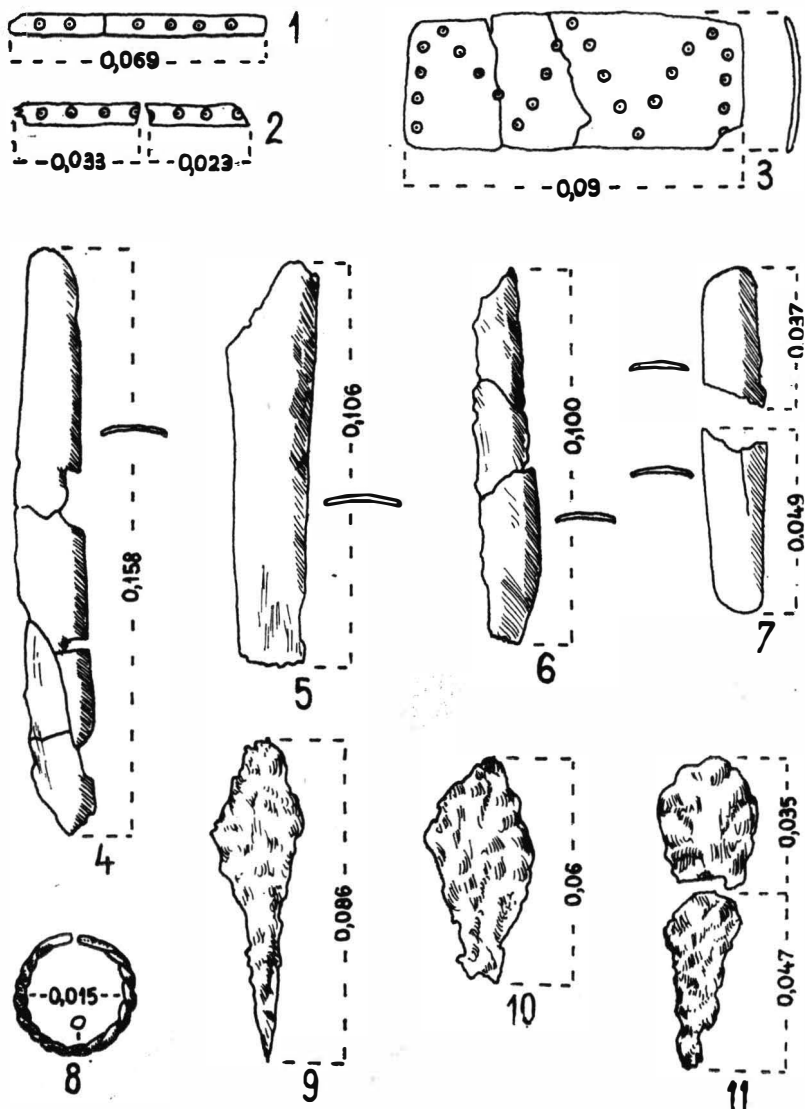

Fig. 4. Holboca. Obiecte din inventarul funerar al morinintului.

un virf alungit, iar în față o apărătoare de nas romboidală (fig. 5–6). Zăbala era compusă din două vergele, cu inele mari și mobile la capete⁵⁸ (fig. 10/11).

⁵⁸ M. Petrescu-Dimbovița, *Dacia*, 7–8, 1937–1940, p. 434; idem, *Orizonturi*, 3, Galați, 1940, p. 10–11 (unde este datat în secolele IV–VIII); idem, *Studii*, 2, 1949, 1, p. 107 (unde este datat în secolele XIII–XIV).

Fig. 5. Moscu. Coif din fier placat cu argint aurit descoperit în mormânt.

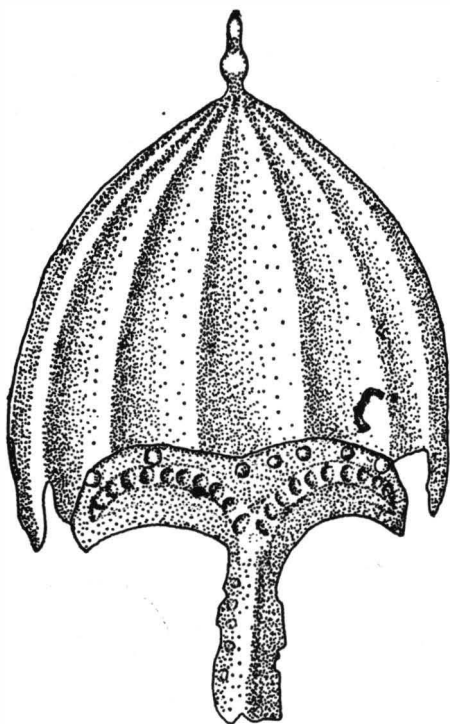

Fig. 6. Moscu. Coif din fier placat cu argint aurit descoperit în mormânt.

Pogonești (com. Ivești, jud. Vaslui). În anul 1970, în timpul lucrărilor agricole, s-a distrus un mormînt, din care s-au recuperat un cazan mare de tablă de aramă, două plăcuțe de aur și o zăbală din fier de un tip compus din două vergele, avînd la capete psalii mici de care erau prinse jumătăți de verigă pentru fixarea curelelor⁵⁹ (fig. 10/10). Detalii privind ritul de înmormîntare nu ne-au parvenit. Prezența zăbalei în cadrul inventarului presupune că în mormînt au fost depuse și resturi de cal.

Probota (jud. Iași). Cu prilejul săpăturilor întreprinse în anul 1959 s-a descoperit un mormînt (M.7) conținînd un schelet de bărbat matur, orientat 60° VNV — 240° ESE, depus într-o groapă cu dimensiunile de 1,95 × 1,55 m, adîncă de 1,35 m. Înhumatul era întins pe spate, cu brațele de-a lungul corpului. Deasupra piciorului drept se afla craniul unui cal cu botul spre VNV, cîteva vertebre și oase ale membrelor anterioare (fig. 8). Inventarul mormîntului, publicat parțial, cuprindea doi cercei din fir de argint (fig. 2/1—2), un amnar de fier, trei fragmente de cremene, cinci virfuri de săgeți foliforme (fig. 2/5—6 ; 7/2—4,8), urme lemnoase de la o tablă placată cu foițe metalice, un cuțit de fier cu pedunculul avînd teaca de lemn, o verigă de fier, un cerc de fier provenind probabil de la o căldărușă din lemn (fig. 7/1,5—7) și alte mici fragmente de fier friabile care s-au distrus. Craniul înhumatului prezenta, după cum indică analiza antropologică, caractere mongoloide. Nu s-a putut preciza dacă mormîntul era plan sau tumular, ori eventual îngropat secundar într-o movilă mai veche, pămîntul din zona cercetată fiind decapat prin lucrări de exploatare a prundișului și lutului⁶⁰.

Todireni (jud. Botoșani). În urma unei cercetări de suprafață, întreprinsă în anul 1955 în lutăria de lingă școală, s-a semnalat prezența unui mormînt distrus, avînd groapa adîncă de 2,60 m și lată de 2,35 m. În centrul gropii era depus un schelet uman, flancat de resturile a două schelete de cal. Nu avem nici o informație în ceea ce privește inventarul mormîntului⁶¹.

În anul 1966, în apropiere de C.A.P., au fost recuperate dintr-un mormînt distrus două pandantive foliforme (fig. 9/3—4) și un pandantiv în formă de lopățică (fig. 9/1), toate din bronz, realizate prin turnare. Ne lipsesc datele referitoare la condițiile lor de descoperire și cele asupra ritului funerar⁶².

Umbreărești (jud. Galați). În primăvara anului 1973, efectuîndu-se unele lucrări de caracter obștească, s-a descoperit un mormînt de călăreț, din care s-a reușit să se salveze o zăbală fragmentară din fier, lucrată dintr-o singură tijă, cu inele mobile la extremități (fig. 10/1), și bucăți mici de fier provenind probabil de la toarta și de la cercurile metalice ale unei căldări din lemn (fig. 10/2—9). Materialul osteologic de la călăreț și cal s-a pierdut⁶³.

⁵⁹ Informația o datorăm lui V. Palade și N. Ciucă.

⁶⁰ Em. Zaharia și N. Zaharia, *Materiale*, 8, 1962, p. 603—605.

⁶¹ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 266.

⁶² V. Spinei, *Dacia*, N.S., 17, 1973, 277—292.

⁶³ Informațiile și materialele recuperate ne-au fost puse la dispoziție de Ion Sîcu, profesor la școala din localitate.

Fig. 7. Probota. Obiecte din inventarul funerar al mormintului.

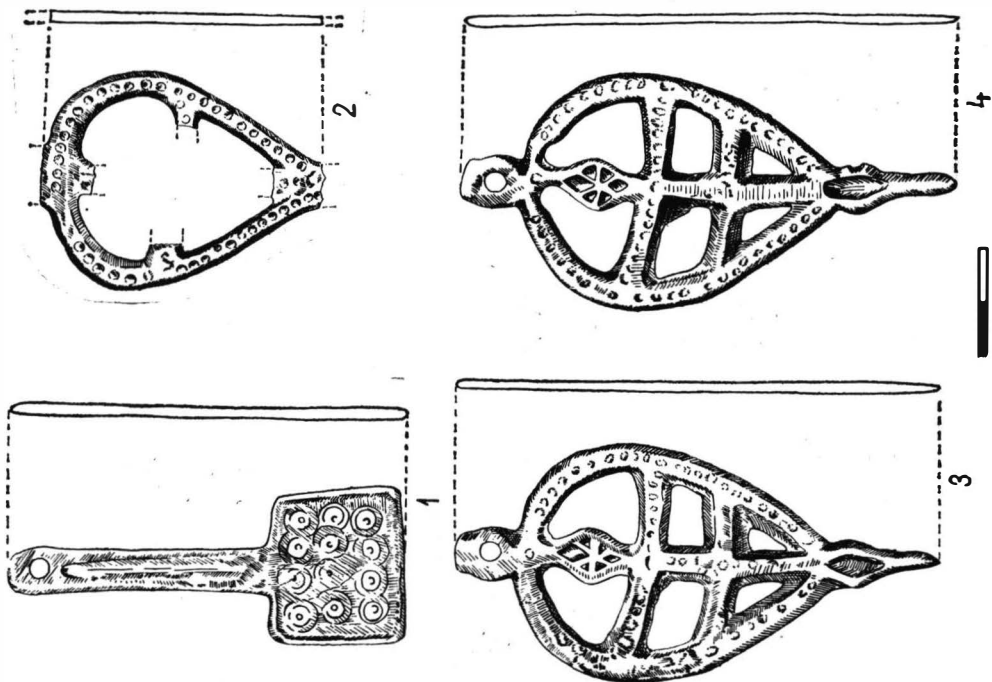

Fig. 9. Păndantive de bronz. 1, 3—4, Todireni; 2 Brăhășești.

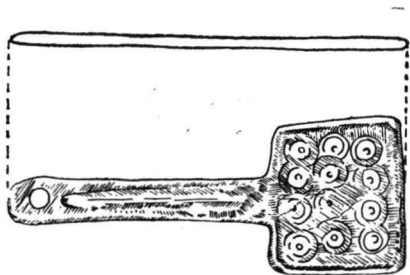

Fig. 8. Proboța. Planul mormintului.

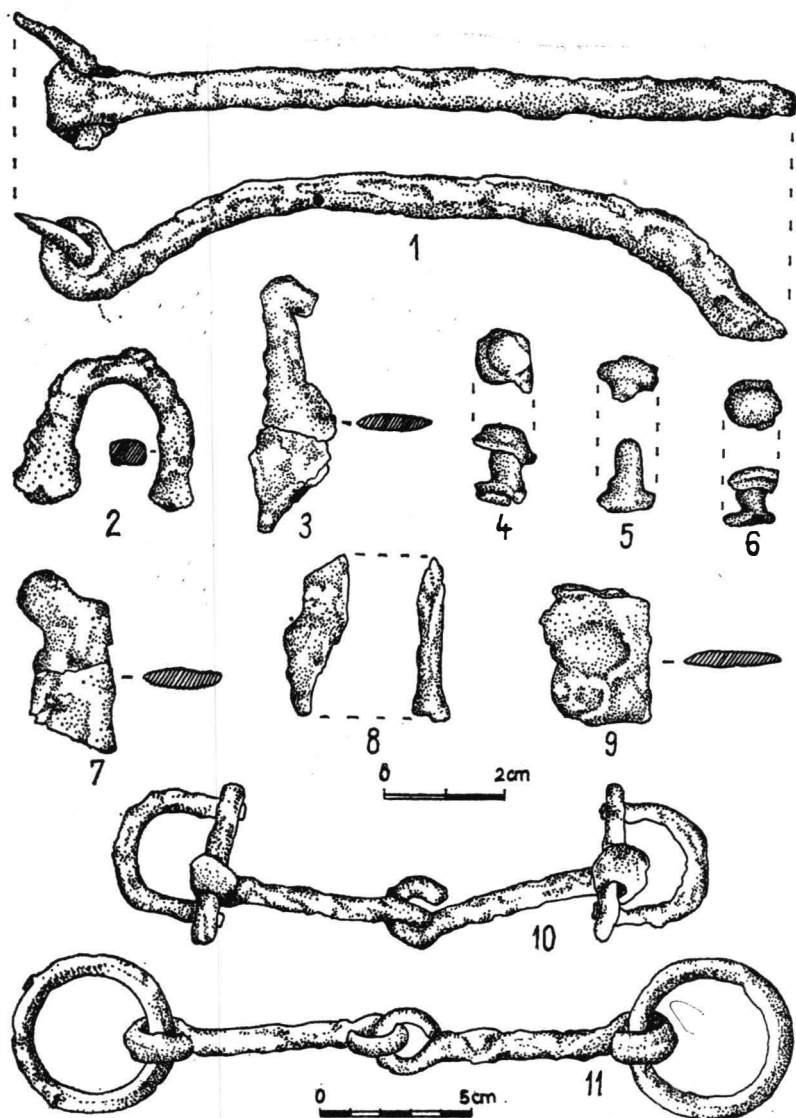

Fig. 10. Obiecte din inventarul funerar al mormintelor. 1—9 Umbrărești; 10 Pogonești; 11 Moscu.

Pe lângă aceste descoperiri mai trebuie menționat mormîntul de călăreț nomad de la Grozești (jud. Iași)⁶⁴, care datîndu-se în secolele IX—X nu intră în cadrul perioadei de care ne-am propus să ne ocupăm.

Pînă în prezent pe teritoriul Moldovei avem cunoștință de 12 mormînte din primul sfert al mileniului II, care se pot atribui populațiilor

⁶⁴ V. Spinei, SCIV, 21, 1970, 4, p. 606, nota 78.

tiurce, provenind din 9 puncte diferite. Șase din aceste puncte sînt situate în partea de sud a Moldovei, două în centrul Moldovei și numai unul singur în nordul acestei regiuni, toate fiind grupate între Prut și Siret (fig. 1). Ele se află în vecinătatea unor cursuri de apă : Berești, Moscu și Umbrărești pe valea riului Chineja, Birladul pe valea riului cu același nume, Pogonești pe valea Tutovei, Holboca pe valea Bahluiului, Probota pe Prut și Todireni pe valea Jijiei. Se observă că în cadrul aceleiași localități s-au descoperit pînă în prezent fie numai cite un mormînt, fie două, ceea ce dovedește că nomazii se deplasau în grupuri destul de mici și nu staționau prea mult într-un loc.

Dintre cele 12 morminte numai trei (de la Holboca și Probota) au fost cercetate în mod științific, asupra celorlalte nouă datele despre condițiile de înmormîntare lipsindu-ne complet sau fiind extrem de sumare, o mare parte a inventarului lor funerar pierzîndu-se.

Pentru a încerca să stabilim căreia din populațiile tiurce în migrație au aparținut aceste morminte se impune analiza minuțioasă a ritului și ritualului lor funerar precum și a obiectelor din inventar.

Marea majoritate a mormintelor turanicilor din răsăritul Europei erau tumulare, cele plane întîlnindu-se cu totul rar, mai ales la nomazii sedentarizați⁶⁵. Dintre mormintele triburilor tiurce din Moldova 4 erau tumulare, pentru restul de 8 condițiile de descoperire nefiind cunoscute. La Holboca movila ridicată la sfîrșitul perioadei eneolitice a fost folosită secundar de turanici. Situații similare se întîlesc la Grădiștea, pe Cogilnic, în R.S.S. Moldovenească⁶⁶, și în stepele din nordul Mării Negre, unde înmormîntările secundare devin mai puțin frecvente în secolele XIII—XIV decît în perioada anterioară⁶⁷. În Muntenia s-a semnalat îngroparea unor călăreți nomazi în tell-uri neolitice⁶⁸.

Mormintele nomazilor turanici erau orientate în toate direcțiile. Dintre mormintele din Moldova numai la acelea de la Holboca și Probota a fost consenmată orientarea, la primele aceasta fiind E—V, iar la celălalt VNV—ESE. Contrar celor stabilite de S.A. Pletneva, care considera că mormintele cu înhumații avînd capul spre est, sud și nord sînt ulterioare aceluia orientate spre vest⁶⁹, cercetările mai noi au stabilit diversitatea pozițiilor înhumaților încă de la primele triburi tiurce pătrunse la vest de Ural. Mormintele orientate V—E au constituit marea majoritate în secolele X—XII, în timp ce în secolele XIII—XIV ele reprezentau 2/3 din totalul mormintelor nomazilor⁷⁰. În secolele X—XI, în afara mormintelor cu înhumații în poziția V—E, nu se cunosc decît două morminte orientate E—V, dintre care unul în regiunea Uralului mijlociu și altul pe Volga inferioară⁷¹. Putem aprecia că ele au aparținut cumanilor,

⁶⁵ S. A. Pletneva, MIA, 109, 1963, p. 233 și urm.; G. A. Fedorov-Davidov, *op. cit.*, p. 131.

⁶⁶ T. G. Oboldueva, Izvestija Chișinău, 5 (25), 1955, p. 35.

⁶⁷ G. A. Fedorov-Davidov, *op. cit.*, p. 131—132.

⁶⁸ D. Berciu, *Contribuții la problemele neolitului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961, p. 487; N. Harțuche și F. Anastasiu, *Două morminte de călăreți nomazi descoperite în județul Brăila* (în manuscris).

⁶⁹ S. A. Pletneva, MIA, 62, 1958, p. 153 și urm.

⁷⁰ G. A. Fedorov-Davidov, *op. cit.*, p. 124 și urm.

⁷¹ *Ibidem*, p. 134.

Nr. crt.	Locul descoperirii	Anul descoperirii	Săpături științifice	Descoperiri întimplătoare	Mormint tumular	Mormint plan	Adâncimea gropii	Orientarea înhumatului	Sexul înhumatului	Resturi din craniul și picioarele calului	Cal întreg	Fără cal	Zăbale	Săgeți de fier	Cuțite sau junghere	Vase din metal	Cercuri metalice de la căldări de lemn	Cercei și verigi de timplă	Pendantive foliforme	Inventar		Observații
																				Alte piese din inventar		
1	Berești jud. Galați	1954	●	●												●						
2	Berești jud. Galați	1960	●																●	Accesorii vestimentar		
3	Birlad-Parc jud. Vaslui	1960	●	●								●								5 Pendantive-clopoței	Scheletul depus pe o împletitură vegetală	
4	Birlad-Chicoș jud. Vaslui	1969	●						●				●									
5	Holboca, M. 19 jud. Iași	1951	●	●				E—V				●									Fără inventar	
6	Holboca, M. 26 jud. Iași	1951	●	●				E—V				●	●	●						Plăsele de os de la arc ; Placă de os		
7	Moscu-Tîrgu Bujor jud. Galați	1938	●						♂		●		●							Coif ; Zale ; Sabie ; Bară rotunjită		
8	Pogonești-Ivești jud. Vaslui	1970	●										●			●				2 Plăcuțe de aur		
9	Probota, M. 7 jud. Iași	1959	●		?	1,35 m	60°VNV-240°ESE		♂	●			●	●		●	●			Amnar ; 3 fragm. de cremene ; Tablă placată cu foiță metalică ; Verigă de fier.	Înhumatul prezentă trăsături mongoloide	
10	Todireni jud. Botoșani	1955	●								●											
11	Todireni jud. Botoșani	1966	●																●	Pendantiv în formă de lopățiță		
12	Umbrărești jud. Galați	1973	●							●			●			●						

ori eventual uzilor, fiind exclus să fie în legătură cu pecenegii. De abia în secolul al XII-lea dispunerea morților cu capul spre E se răspîndește și în alte ținuturi din spațiul nord-pontic, situație care se menține și în secolele XIII—XIV, cînd circa 3/5 din totalul acestor morminte se grupau în bazinul inferior al Volgăi ⁷².

În cinci din mormintele nomazilor de la răsărit de Carpați au fost semnalate urme osteologice de cai. În mormintele de la Holboca și acela de la Bîrlad-Parc lipsesc oasele de cal, iar pentru celelalte patru morminte nu avem nici o informație asupra ritului funerar. Importanța cu totul deosebită a calului în viața triburilor turanice de stepă se reflectă și în complexele lor funerare. Sacrificiile de cai la moartea stăpînilor reprezintă un ritual de tradiție foarte veche, întîlnit și la populațiile ugrofinice și mongoloide din stepele eurasiatice ⁷³. Referindu-se la ritul de înmormîntare a uzilor, călătorul arab din secolul al X-lea Ibn Fadlan ne informează că din calul sacrificat erau depuse în mormînt numai capul, picioarele, coada și pielea, care se întindea pe niște bețișoare, celelalte părți fiind consumate de rudele decedatului ⁷⁴. În mormintele maghiarilor din secolele X—XI lîngă înhumați se așezau craniul și oasele de la picioarele calului, într-o poziție care variază de la caz la caz ⁷⁵. De o mare diversitate sînt și înmormîntările de resturi de cal sau de cai întregi din complexele funerare ale turanicilor tîrzii ⁷⁶.

Trăsăturile mongoloide ale craniilor sînt destul de puțin edificatoare în stabilirea apartenenței etnice a înhumaților, întrucît, prin pătrunderea unor triburi din centrul Asiei, la începutul epocii migrațiilor, populația din zona sudică a Europei răsăritene devenise destul de amestecată. Elemente mongoloide se întîlnesc la unii înhumați sarmați încă în secolul al III-lea e.n. ⁷⁷ Scheletele cu trăsături mongoloide din necropola nomazilor de lîngă Sarkel ⁷⁸ au fost considerate ca datorîndu-se cumenilor ⁷⁹. Nu toate scheletele de acest fel — în general foarte rare — se pot atribui însă cumenilor. Astfel, mormîntul de la Tangîru (jud. Ilfov), din secolele X—XI, în care înhumatul prezenta trăsături mongoloide dominante, alături de altele europoide ⁸⁰, trebuie pus pe seama pecenegilor.

Dintre piesele recuperate din inventarul mormintelor tiurce tîrzii din Moldova numai la puține durată de folosință a fost mai mică, cele mai multe fiind utilizate timp de multe secole.

Zăbalele descoperite — în număr de trei — erau de tipuri diferite. Cel mai simplu tip, fără curbură, se compunea dintr-o vergea îndoită la capete, unde se fixa un inel mobil. Prototipuri ale sale apăruseră

⁷² *Ibidem*, tabelele 15—17, p. 142, 147 și 151; M. Simpetru, SCIV, 24, 1973, 3, p. 457 și urm.

⁷³ Cs. Bálint, *EvkSzeged*, 1970, 1, p. 31—34.

⁷⁴ *Putešestvie Ibn-Fadlana na Volgu, Moscova—Leningrad*, 1939, p. 63.

⁷⁵ Gy. László, *ArchHung*, 17, 1943, p. 46—54; Cs. Bálint, *EvkSzeged*, 1969, 1, p. 107—114.

⁷⁶ S. A. Pletneva, *MIA*, 62, 1958, p. 153 și urm.; G. A. Fedorov-Davidov, *op. cit.*, p. 124—128; M. Simpetru, *op. cit.*, p. 454 și urm.

⁷⁷ M. Cristescu, *ArhMold*, 2—3, 1964, p. 330—334.

⁷⁸ L. G. Vuici, *MIA*, 109, 1963, p. 420 și urm.

⁷⁹ S. A. Pletneva, *MIA*, 109, 1963, p. 258.

⁸⁰ C. Maximilian și N. Haas, *Materiale*, 5, 1958, p. 159—160.

izolat în estul Europei încă în perioada posthunică⁸¹, dar utilizarea sa largă se produce îndeosebi în decursul secolelor X—XI, motiv pentru care a fost considerat propriu pecenegilor⁸². În număr mai mic zăbalele aparținând acestui tip se întâlnesc și în Siberia⁸³, de unde probabil sînt originare. Cîteva exemplare s-au descoperit la nord de spațiul locuit de pecenegi, la alte populații, fiind preluate desigur tot de la triburile nomade⁸⁴. Zăbalele fără curbură apar în mormintele pecenege din Cîmpia Dunării de la Jilava⁸⁵, Tangîru⁸⁶, Curcani⁸⁷ (jud. Ilfov), Rîmnicelu și Lișcoteanca⁸⁸ (jud. Brăila), ca și în acela de la Grădiștea, din R.S.S. Moldovenească⁸⁹. O astfel de zăbală provine din așezarea de tip Dridu de la Simila (com. Zorleni, jud. Vaslui)⁹⁰, prezența ei datorîndu-se desigur legăturilor populației locale cu pecenegii.

Zăbalele formate din două vergele, cu inele mari, mobile la extremități, al căror diametru era aproximativ jumătate din lungimea unei vergele, au o arie de răspîndire foarte largă, cuprinzînd Siberia, Europa răsăriteană și centrală, întîlnindu-se la populațiile tiurce și la vecinii acestora, din secolul al IX-lea pînă în secolul al XIV-lea⁹¹.

Cu totul rare sînt zăbalele de tipul cu două vergele, avînd la capete psalii mici cu jumătăți de verigă⁹². În mormintele nomazilor din estul Europei nu cunoaștem zăbale identice, ci doar tipuri înrudite, cu psalia avînd pe mijloc un inel fix, de care mai era prins un alt inel mobil⁹³. Un exemplar asemănător zăbalei de la Pogonești, de care nu se deosebește

⁸¹ N. I. Sokolski, SA, 1964, 4, p. 207—209 și fig. 2/3.

⁸² S. A. Pletneva, MIA, 62, 1958, p. 155—157 și 161. Cf. și G. A. Fedorov-Davidov, *op. cit.*, p. 18 și 20.

⁸³ G. A. Fedorov-Davidov, *op. cit.*, p. 20.

⁸⁴ A.-M. Tallgren, *Collection Zaoussatlov au Musée Historique de Finlande*, II, Helsingfors, 1918, p. 32 și pl. 5/1; A. Nadolski, *Studia nad uzbrotentem Polskim w X, XI i XII wieku*, Lodz, 1954, pl. XL/4; S. A. Pletneva, MIA, 62, 1958, p. 164; L. V. Alekseev, KSMoscova, 81, 1960, fig. 46/14. În mod surprinzător zăbalele fără curbură au fost semnalate și în vestul Europei în secolele XI—XII (Cf. S. A. Pletneva, MIA, 62, 1958, p. 162).

⁸⁵ D. V. Rosetti, Germania, 18, 1934, p. 209 și fig. 3/1.

⁸⁶ D. Berciu, Materiale, 5, 1959, p. 152, fig. 10/2.

⁸⁷ M. Sâmpetru și D. Șerbănescu, SCIV, 22, 1971, 3, p. 445—447 și fig. 4 și 6/4.

⁸⁸ N. Harțuche și F. Anastasiu, *Două morminte...*

⁸⁹ T. G. Oboldueva, *op. cit.*, p. 37 și fig. 10/8.

⁹⁰ Informație V. Palade.

⁹¹ J. Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, I, Braunschweig, 1905, p. 244; idem, *Ujabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről*, Budapesta, 1907, pl. 4/1, 3; 5/4, 9; 6/5 B, 14; 7/7 C, 33; 18/6; 22/3 etc.; A.-M. Tallgren, *op. cit.*, p. 32 și pl. 5/2; Zđ. Váňa, SlovArch, 2, 1954, pl. 8/8; S. A. Pletneva, MIA, 62, 1958, p. 116 și urm.; M. K. Kargher, *Drevn'j Kiev*, I, Moscova—Leningrad, 1958, fig. 29, mijloc; V. P. Șilov, MIA, 60, 1959, p. 512 și fig. 66/12; St. Stancev, IzvestijaSofia, 23, 1960, fig. 5 G, 2; A. A. Gavrilova, SA, 1964, 2, fig. 1/1, 3; 3/3; 8; G. A. Fedorov-Davidov, *op. cit.*, p. 18, 20, tipul G II; V. I. Dovjenok, V. K. Goncëarov, R. O. Iura, *Drev'orus'ke misto Votn'*, Kiev, 1966, pl. 6/21; Șt. Pascu, M. Rusu și colab., ActaMN, 5, 1968, fig. 4/14; E. N. Cerepanova, A. A. Șcepinski, în *Arheologičeskie issledovantja srednevekovogo Kryma*, Kiev, 1968, p. 185—187 și 197; fig. 3/7—11, 4/1, 4 și 15/5; T. N. Nikolskaia, KSMoscova, 113, 1968, p. 113 și fig. 36/1; A. Nagy, *op. cit.*, fig. 2/2; A. Točik, SlovArch, 19, 1971, 1, pl. 22/16 și 60/18; K. V. Pavlova, P. A. Rappoport, SA, 1973, 1, fig. 5/5, 6; T. V. Ravdina, KSMoscova, 135, 1973, fig. 20/12.

⁹² A.-M. Tallgren, *op. cit.*, p. 32 și pl. 5/4.

⁹³ G. A. Fedorov-Davidov, *op. cit.*, p. 18, tipul B II.

decît prin lungimea psaliei, provine din necropola bulgarilor de pe Volga de la Bolișe-Tarhanskii, din secolele VIII—IX⁹⁴.

Cuțitele de fier cu lama dreaptă și cu peduncul de fixare a mînerului sînt piese extrem de des întîlnite, de-a lungul mai multor secole, în inventarul funerar al mormintelor turanicilor nomazi⁹⁵, ca și a altor populații din Europa răsăriteană și centrală⁹⁶.

Săgețile de fier din mormintele nomade tîrzii din Moldova aparțin unor tipuri diferite. Ambele au lama plată și pedunculul alungit, îngroșat în partea dinspre lamă. Unul din aceste tipuri — reprezentat prin cele patru săgeți de la Holboca — are lama de formă romboidală, cu partea inferioară puțin alungită. Diapazonul cronologic de-a lungul căruia a fost folosit este extrem de larg, aria sa de răspîndire fiind și ea foarte vastă. Pe lângă triburile de stepă de origine tiurcă⁹⁷ l-au folosit și alte populații, între care mai ales slavii și ungurii⁹⁸. Celălalt tip de săgeată — întîlnit la Probota — cu partea superioară a lamei mai alungită, convexă și cea inferioară concavă este răspîndit în Europa răsăriteană într-o măsură mai mică, dar tot de-a lungul mai multor secole⁹⁹.

⁹⁴ V. F. Ghening, A. H. Halikov, *Rannye bolgari na Volge*, Moscova, 1964, pl. 9/5. Piese în parte asemănătoare cu cea de la Pogonești s-au descoperit în Ungaria (Cf. J. Hampel, *Ujabb...*, pl. 15/3) și Bulgaria (Cf. J. Nikolova și N. Anghelov, *Archeologija Sofia*, 5, 1963, 1, fig. 10, a)

⁹⁵ E. A. Simonovici, *KSMoscova*, 65, 1956, fig. 33/9, 10; V. P. Șilov, *op. cit.*, p. 516 și fig. 66/11, 17—20; S. A. Pletneva, *MIA*, 109, 1963, p. 252; G. A. Fedorov-Davidov, *op. cit.*, p. 85; E. N. Cerepanova, A. A. Șcepinskiî, *op. cit.*, p. 187—188.

⁹⁶ J. Hampel, *Alterthümer...*, II, p. 536, fig. 17, 18; III, pl. 344/15, 336/11—12, 366/4, 384/1—4; L. Kiss, *ArchÉrt*, 39, 1920—1922, fig. 17; M. Párducz, *DolgSzeged*, 19, 1943, pl. 63/11; 64/3, 10; I. V. Dovjenok, *ArcheologijaKiev*, 3, 1950, pl. 5/13—18; B. A. Kolcin, *MIA*, 32, 1953, p. 71 și urm.; I. I. Liapușkin, *MIA*, 62, 1968, fig. 18; I. V. Stankevici, *KSMoscova*, 77, 1959, fig. 33/15—16; S. S. Sorokin, *MIA*, 75, 1959, p. 140 și urm.; V. V. Sedov, *MIA*, 92, 1960, fig. 34/3, 4; 36/9—16; R. I. Vitezjev, *KSKiev*, 10, 1960, fig. 4/4, 6—8; A. Uzsoki, B. Szöke, *Arrabona*, 2, 1960, pl. 1/9—10; A. Uzsoki, *Arrabona*, 4, 1962, p. 9—10 și fig. 5/1; Gy. Török, *Die Bewoner von Ilalimba im 10. und 11. Jahrhundert*, Budapest, 1962, pl. 9/776, 777, 848; 10/614, 729 etc. P. I. Havliuk, *MIA*, 108, 1963, fig. 13/6—11; O. A. Arlamonova, *MIA*, 109, 1963, p. 70; Vl. Zirra, *Dacia*, N.S., 7, 1963, fig. 28/8—13; V. F. Ghening, A. H. Halikov, *op. cit.*, fig. 21/33 și pl. 10/6—8; S. A. Iziomova, *SA*, 1964, 2, fig. 2/8—9; I. Barnea, în *Dinogetia*, I, București, 1967, p. 72 și 75; S. A. Pletneva, *MIA*, 142, 1967, p. 153; I. G. Hinciu, *Poseleni ja XI—XIV vekov v Orgevcskih kodrach Moldavii*, fig. 14/5, 18/1—2, 20/2—3, 7—8 etc.; A. Točik, *op. cit.*, pl. 20/17, 18, 20; 21/7, 11, 12; 22/17, 18, 23 etc.

⁹⁷ T. G. Oboldueva, *op. cit.*, p. 37 și fig. 10/3; V. P. Șilov, *op. cit.*, p. 512 și fig. 66/8—10; S. A. Pletneva, *MIA*, 62, 1958, fig. 3/3 și 4/9; idem, *MIA*, 109, 1963, p. 2/3; L. S. Kuhareva, în *Izledovanija po archeologii SSSR*, Leningrad, 1961, p. 194 și urm.; G. A. Fedorov-Davidov, *op. cit.*, p. 27—28; Gh. Diaconu și P. Diaconu, *SCIV*, 18, 1967, 1, fig. 3/3, 8, 9; E. N. Cerepanova, A. A. Șcepinskiî, *op. cit.*, fig. 14/1.

⁹⁸ J. Hampel, *Alterthümer...*, I, p. 173—174; idem, *Ujabb...*, pl. 4/1, 6; 2/14; 5/4, 4—6; 8/10—15 etc.; M. Roska, *DolgCluj*, 4, 1913, 1, fig. 3/15; idem, *DolgCluj*, 5, 1914, 1, fig. 8/6; L. Kiss, *op. cit.*, fig. 13, jos; M. Párducz, *DolgSzeged*, 19, 1943, pl. 11/2, 5, 9, 10, 12; 64/15, 17; A. Uzsoki, B. Szöke, *op. cit.*, p. 6 și pl. 1/1—4; G. F. Cebotarenko, *Materiali z arheologii Pivničnogo Pričornomor' ja*, 3, Odesa, 1960, p. 141 și urm.; V. V. Sedov, *op. cit.*, fig. 55/1; I. V. Sinițin, *MIA*, 78, 1960, fig. 44/14; 47/10; Gy. Török, *op. cit.*, pl. 12/860; J. Dombay, *AJanus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 1961, Pécs, 1962, pl. 1/14, 15, 17, 18; 2/3, 5; 9/1; P. J. Havliuk, *op. cit.*, fig. 13/3; I. Barnea, în *Dinogetia*, I, p. 343; I. G. Hinciu, *Poseleni ja...*, fig. 21/1; A. Pálóczi-Horváth, *EvkSzeged*, 1969, 1, fig. 2/1; Al. Milcev și St. Anghelova, *ArcheologijaSofia*, 11, 1969, 3, fig. 9/5; A. Točik, *op. cit.*, pl. 26/2.

⁹⁹ J. Hampel, *Ujabb...*, pl. 3, D, 5; 8/13; 19/2—3 etc.; L. Kiss, *op. cit.*, fig. 4, sus; A. E. Alihova, *SA*, 10, 1948, p. 284 și fig. 6/1; V. I. Dovjenok, *op. cit.*, pl. 5/10; V. K. Gon-

Coifurile sferoconice cu apărătoare romboidală pentru nas nu sînt tipice pentru populațiile turcomane. Singurul coif de acest tip aparținînd turanicilor, în afara celui de la Moscu, provine dintr-un mormînt tumular de călăreț de la Nogaisk. Coiful are în față o placă de aramă, cu reprezentarea sf. Procopie și o inscripție rusească cu numele sfîntului¹⁰⁰. De același tip este coiful găsit la Lîkovo, așa-zis a lui Iaroslav Vsevolodovici, cu reprezentarea arhanghelului Mihail și cu o inscripție rusească, care permite datarea sa în a doua jumătate a secolului al XII-lea¹⁰¹. Alte coifuri, în parte asemănătoare cu cele amintite mai sus, s-au descoperit la Raiki¹⁰², Kiev¹⁰³ și Nikolskoe¹⁰⁴, fiind datate în a doua jumătate a secolului al XII-lea și prima parte a secolului al XIII-lea, ele avînd ca prototip exemplarul găsit într-un mormînt din secolul al X-lea de la Gnezdovo¹⁰⁵, aparținînd probabil unui luptător vareg. Originea coifurilor sferoconice rusești cu apărătoare de nas romboidală trebuie căutată desigur în piesele de același tip din Scandinavia. Coifurile sferoconice din mormintele nomazilor tîrzii sînt din secolele XII—XIII și au fost produse de meșteșugari din cnezatele rusești.

Vasele de aramă apar cu totul rar în mormintele turcomanilor și sînt de tipuri diferite¹⁰⁶. Exemplare identice cu acela descoperit la Pogonești nu se cunosc, după cum ele nu sînt asemănătoare nici cu căldările de lut din secolele IX—XIII.

Cerceii de sîrmă simplă, din argint sau aramă, cu capetele neunite s-au găsit în numeroase morminte ale nomazilor¹⁰⁷, dar ele nu sînt proprii numai lor, fiind răspîndite foarte mult la sfîrșitul mileniului I și în prima jumătate a mileniului următor în toată Europa răsăriteană, centrală și de sud-est¹⁰⁸. Într-o măsură mai redusă au circulat cerceii de

ciarov, *Rajkoveckoe gorodišče*, Kiev, 1950, pl. 13/14; B. A. Kolcin, MIA, 32, 1953, fig. 113/4; M. P. Griaznov, MIA, 48, 1956, pl. 16/4; M. K. Kargher, *op. cit.*, fig. 21; N. I. Șendrik, Praci Kiivs'kogo Deržavnogo Istoričnogo Muzeju, 1, 1958, p. 162 și pl. 1/10—11; 2/9—10; S. S. Sorokin, *op. cit.*, p. 148 și fig. 6/11; S. A. Pletneva, MIA, 109, 1963, p. 242 și fig. 17/10—18; V. F. Ghening, A. H. Halikov, *op. cit.*, pl. 12/8; G. A. Fedorov-Davidov, *op. cit.*, p. 27—28; I. G. Hîncu, *Poseleni ja...*, fig. 19/5; At. Milcev și St. Anghelova, *op. cit.*, fig. 9/4; A. Točik, *op. cit.*, pl. 23/18; 24/8, 10, 11, 14 etc.; P. N. Starostin, E. P. Kazakov, R. S. Gabiașev, SA, 1973, 1, fig. 2/12.

¹⁰⁰ G. A. Fedorov-Davidov, *op. cit.*, p. 35 și fig. 5/1, V; A. N. Kirpicinikov, *Drevnerusskoe oružic, 3 (Archeologija SSSR. Svod archcol. istoč., E 1—36)*, Leningrad, 1971, p. 30—31.

¹⁰¹ I. Tolstoi și N. Kondakov, *Pusskaja drevnosti v pamjatnikach iskusstva*, VI, S.-Peterburg, 1899, p. 86—87; V. L. Ianin, SA, 1958, 3, p. 54 și urm.; A. N. Kirpicinikov, *op. cit.*, p. 29—30.

¹⁰² V. K. Gonciarov, *op. cit.*, p. 97 și pl. 15/2—4.

¹⁰³ A. N. Kirpicinikov, SA, 1958, 4, p. 65 și fig. 8/5.

¹⁰⁴ Idem, *Drevnerusskoe oružic*, 3, p. 30 și pl. 16/1.

¹⁰⁵ B. A. Rîbakov, MIA, 11, 1949, p. 36 și fig. 10/3.

¹⁰⁶ G. A. Fedorov-Davidov, *op. cit.*, p. 87 și pl. 15/2.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 39. Cf. și E. A. Sînonovici, KSMoscova, 65, 1956, fig. 34/12.

¹⁰⁸ J. Hampel, *Ujabb...*, p. 107, 128, 196—197 și pl. 1, C, 4; 4, A, 1; 5, A, 1 etc.; A. M. Tallgren, ESA, 3, 1928, fig. 4/5, 6; P. N. Tretiakov, în *Archeologičeskie issledovanija v RSFSR 1934—1936*, Moscova—Leningrad, 1941, pl. 12/1, 6, 7; Zd. Váňa, *op. cit.*, p. 66 și pl. 3/4; A. L. Mongait, *Rjazanskaja zemlja*, Moscova, 1961, fig. 80/2; A. Uzsoki, B. Szöke, *op. cit.*, pl. 1/5—6; A. Uzsoki, *op. cit.*, p. 9—10, și fig. 5/3, 4; O. A. Artamonova, *op. cit.*, p. 62; V. F. Ghening, A. H. Halikov, *op. cit.*, fig. 21/1; 22/1—2 și pl. 14/2, 3; A. Miľčev,

timplă circulari, cu capetele neunite, cu secțiunea romboidală îngroșată¹⁰⁹.

Pandantivele-clopoței piriforme cu tăietură cruciformă în partea inferioară se întâlnesc în mai multe morminte ale nomazilor tîrzii, la fel ca și exemplarele asemănătoare, de formă globulară sau cele cu tăietură transversală¹¹⁰. Un număr foarte mare de asemenea obiecte de podoabă provin din teritoriile locuite de slavii răsăriteni și de unguri, dar și din alte regiuni, fiind datate în secolele IX—XIII¹¹¹. Cîteva pandantive-clopoței piriforme s-au descoperit și în Dobrogea¹¹². Destinația lor era diferită, fiind folosite ca nasturi¹¹³, ca podoabe printre șiragurile de mărgele¹¹⁴, ori se coseau la piesele de harnașament¹¹⁵.

Pandantivele foliforme de bronz cu interiorul ajurat erau răspindite la chazari, pecenegi, uzi și alani, atît în așezări cit și în necropole, fiind purtate mai ales de femei și, în unele cazuri, de adolescenți și copii. Cele mai numeroase exemplare se datează în secolele X—XI¹¹⁶. Pe teritoriul Moldovei, în afara exemplarelor de la Berești și Todireni, un astfel de pandantiv s-a descoperit prin cercetări de suprafață la Brăhășești (jud. Galați)¹¹⁷ (fig. 9/2). Șapte pandantive foliforme s-au găsit la Garvân-Dinogetia, în nivelul corespunzător secolelor XI—XII¹¹⁸, un altul provine

Slavia Antiqua, 13, 1966, fig. 1, jos; T. N. Nikolskaia, în *Archeologičeskie otrkrytja 1966 goda*, Moscova, 1967, p. 52; M. A. Frondjilo, în *Archeologičeskie issledovantja srednevekovogo Kryma*, Kiev, 1968, p. 150 și fig. 15/2—3; W. Hensel, U. Dymaczewski, A. Dymaczewski, S. Hilczerna, SA, 1970, 3, fig. 8/5—6; J. Hincu, *Limbar' — srednevekovyj mogil'nik XII—XIV vekov v Moldavit*, Chișinău, 1970, fig. 5/8; 10/2; A. Točik, *op. cit.*, p. 20/12, 14—16; 21/18, 24—28 etc.; J. N. Vtjarova, *ArcheologijaSofia*, 13, 1971, 1, p. 6 și fig. 5, sus.

¹⁰⁹ J. Hampel, *Ujabb...*, p. 118 și 186; Zd. Váňa, *op. cit.*, p. 66 și pl. 3/9; B. Szöke, J. Nemeskéri, *SlovArch*, 2, 1954, pl. 3/76; Al. Suceveanu, *SCIV*, 24, 1973, 3, p. 498.

¹¹⁰ T. G. Oboldueva, *op. cit.*, p. 37 și fig. 9/3; S. A. Pletneva, *MIA*, 109, 1963, p. 255 și fig. 27/7; G. A. Fedorov-Davidov, *op. cit.*, p. 69—70 și fig. 12/2.

¹¹¹ *Otčet Imperatorskoj Archeologičeskoj Kommissii za 1894 god*, Sanktpeterburg, 1896, p. 58; J. Hampel, *Alterthümer...*, I, p. 399—402; J. Heydeck, *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia*, 21, 1900, p. 62 și pl. 7/6; T. J. Arne, *Fornvännen*, 6, 1911, fig. 226; H. Arbman, *Birka, I, Die Gräbern, Tafeln*, Uppsala, 1940, pl. 93/10—18; E. Kivikoski, *Die Eisenzeit Ftnnlands*, II, Porvoo-Helsinki, 1951, p. 13, 41, 45 și pl. 744, 1130, 1199; J. Kostrzewski, *Wielkopolska w pradziejach*, Varșovia—Wrocław, 1955, fig. 855; I. V. Stankevici, *KSMoscova*, 77, 1959, fig. 33; E. D. Šnore, *Asotskoe gorodišče*, Riga, 1961, pl. 5/39—41; O. A. Artamonova, *op. cit.*, fig. 45, d, e; 72; 84/3, 5 etc. A. L. Mongait, *op. cit.*, fig. 100/6—8; N. V. Rîndina, *MIA*, 117, 1963, p. 244—247 și fig. 24; S. A. Iziumova, SA, 1970/1, p. 197 și fig. 5/4; V. I. Dovjenok, V. K. Goncareov, R. O. Iura, *op. cit.*, pl. 16, 19; D. Jaskanis, *Światowit*, 24, 1962, p. 464 și pl. 18/8; G. F. Solovieva, *MIA*, 176, 1970, p. 100 și fig. 3/1; idem, *KSMoscova*, 125, 1971, fig. 19/14; A. S. Gräslund, *Tor*, 15, 1972—1973, p. 161—169; E. Tonisson, în *Honos Ella Kitikoski*, Helsinki, 1973, p. 242 și fig. 3, 9.

¹¹² Gr. Florescu, R. Florescu și P. Diaconu, *Captdava. Monografie arheologică*, I, București, 1958, p. 234; Vl. Zirra, *Dacia, N.S.*, 7, 1963, fig. 29/6; I. Barnea, în *Dinogetia*, I, p. 280; P. Diaconu, în *Păcutul lut Soare*, I, p. 139 și 141; fig. 56/7.

¹¹³ S. A. Pletneva, *MIA*, 109, 1963, p. 255.

¹¹⁴ N. A. Milonov, *MIA*, 13, 1950, p. 170; Gy. Török, *op. cit.*, pl. 74/363.

¹¹⁵ E. N. Cerepanova, A. A. Șcepinski, *op. cit.*, p. 188.

¹¹⁶ A. M. Tallgren, *ESA*, 11, 1937, fig. 8; V. A. Kuznețov, *SA*, 1959, 2, p. 110 și fig. 14; V. A. Filipcenko, *SA*, 1959, 2, p. 239 și fig. 1/4; K. F. Smirnov, *MIA*, 78, 1960, p. 201 și fig. 11/15; S. A. Pletneva, *MIA*, 109, 1963, p. 255 și fig. 27/1—3; V. N. Konkin, *SA*, 1969, 2, p. 269 și fig. 1, 2; M. G. Elkin, *Izvestija laboratorii arheologičeskich issledovanij*, 2, 1970, fig. 7; V. Spinei, *Dacia, N.S.*, 17, 1973.

¹¹⁷ V. Spinei, *Dacia, N.S.*, 17, 1973.

¹¹⁸ I. Barnea, în *Dinogetia*, I, p. 282 și fig. 168/10—15; *Istoria Româneli*, II, București, 1962, fig. 11, mijloc.

din așezarea de tip Dridu de la București-Străulești ¹¹⁹, alte două exemplare de același fel fiind descoperite într-un mormint de la Histria ¹²⁰.

Pandantivele de bronz în formă de lopătică sînt foarte rare. Două exemplare fragmentare se cunosc în așezarea de la Garvăn-Dinogetia ¹²¹. Piese asemănătoare de corn, decorate cu cercuri incizate cu punct la mijloc, s-au descoperit în regiunea Volgăi ¹²². Pe unele statui de piatră atribuite nomazilor tîrzii din Europa răsăriteană erau modelate pandantive de tipul în discuție ¹²³.

Analiza ritului și ritualului de înmormîntare și a tipologiei inventarului funerar al mormintelor nomazilor tîrzii permit unele concluzii referitoare la datarea și atribuirea citorva din ele. Anumite precizări s-au putut face doar la acele complexe funerare din care provin piese cu o perioadă de folosire mai puțin îndelungată. Astfel, pe baza studierii evoluției și răspîndirii pandantivelor foliforme din bronz se poate conchide că mormintele de la Berești și Todireni se datează în secolele X—XI și că pot fi puse pe seama pecenegilor. Din aceeași perioadă sînt, așa cum indică zăbalele fără curbură, și mormintele de la Bîrlad-Moara lui Chicoș și Umbrărești, aparținînd tot pecenegilor. Mai puțin probabil este că mormintele mai sus menționate se pot atribui uzilor, a căror prezență în regiunile răsăritene ale României a fost, așa cum am arătat, de foarte scurtă durată. În măsura în care se va dovedi folosirea zăbalei din două vergele, cu psalii mici din jumătăți de verigă, numai în secolele IX—XI, și mormîntul de la Pogonești va putea fi considerat ca peceneg.

Mormîntul de călăreț de la Moscu se datează, după cum lasă să se întrevadă coiful sferoconic din fier, în secolele XII—XIII și aparține desigur unui războinic cuman. Folosirea coifurilor de către cumani este dovedită și prin descoperirea din mormîntul de la Csólyos din Ungaria ¹²⁴. Considerăm că și cele două morminte de la Holboca se pot pune tot pe seama cumenilor, avînd în vedere orientarea înhumațiilor cu capul spre est.

Circulația îndelungată a pieselor din inventarul mormintelor de la Bîrlad-Parc și Proboța nu permite o restrîngere a datării lor, astfel că va trebui să acceptăm deocamdată încadrarea cronologică a mormintelor menționate în limitele primului sfert al mileniului al II-lea.

Cercetările arheologice din ultimii ani oferă unele date importante referitoare la contactele dintre triburile tiurce și populația locală. Definirea conținutului perioadei prestatale pe baza analizei caracterului raporturilor dintre autohtoni și nomazi creează premisele înțelegerii unei game largi de aspecte proprii istoriei Europei răsăritene și de sud-est la începutul mileniului al II-lea ¹²⁵.

¹¹⁹ P. I. Panait, București. Materiale de istorie și muzeografie, 6, 1968, p. 67.

¹²⁰ Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 497—498 și fig. 3/1—2.

¹²¹ Informația o datorăm prof. I. Barnea.

¹²² A.-M. Tallgren, *Collectioŋ Zaoussaïlov...*, II, p. 34 și pl. 6/22.

¹²³ S. A. Pletneva, MIA, 62, 1958, p. 211 și fig. 34/1 și 38, nr. 33; G. A. Fedorov-Davldov, *op. cit.*, p. 168 și fig. 27/3 și 28/4.

¹²⁴ A. Pálóczi-Horváth, *op. cit.*, p. 115—121 și fig. 1; idem, FoliaArch, 20, 1969, p. 107 și urm.

¹²⁵ M. Constantinescu, *op. cit.*, p. 28 și urm.

O primă consecință a pătrunderii în masă a nomazilor tiurci în spațiul carpato-dunărean a fost diminuarea treptată a comunităților sedentare, agricole, din anumite teritorii, mai ales din acelea corespunzând cu zonele de cîmpie propriice pășunatului. Pentru exploatarea populațiilor băștinașe cu care se învecinau, nomazii recurgeau fie la incursiuni jefuitoare, fie la impunerea unui tribut periodic¹²⁶. Stabilirea relațiilor tributare între nomazi și o parte a populației locale este foarte probabilă¹²⁷. Evident nu pot fi excluse nici legăturile de schimb între cele două comunități, după cum dovedește prezența cîtorva obiecte tipice nomade în așezările Dridu, între care amintim aici zăbala fără curbură descoperită la Simila, lângă Bîrlad și pandantivul foliform de bronz descoperit la București-Străulești¹²⁸.

Desăvîrșirea evoluției culturii Dridu a fost pusă pe seama pătrunderii și așezării în masă a pecenegilor în ținuturile nord-dunărene, în prima jumătate a secolului al XI-lea¹²⁹. Observațiile recente făcute la Curcani (jud. Ilfov), în Bărăgan, unde groapa mormîntului unui călăreț nomad, probabil peceneg, din secolele X—XI, perfora stratul corespunzător culturii Dridu¹³⁰, vine în sprijinul acestei păreri. Așa cum s-a arătat, momentul stabilirii în masă a pecenegilor în Cîmpia Dunării nu corespunde cu acela al primelor lor infiltrări în regiunea menționată¹³¹.

Cercetările întreprinse pînă în prezent indică continuarea locuirii în unele așezări Dridu și după primele pătrunderi ale pecenegilor la Dunărea inferioară. Mai mult, ele nu au dispărut nici după concentrarea forțelor pecenege la Dunăre în al doilea sfert al secolului al XI-lea, cînd de mai multe ori au avut loc pustiitoare atacuri în Peninsula Balcanică. Amintim în acest sens că limita inferioară la care se datează așezarea de la Șendreni trebuie împinsă cel puțin pînă în deceniul al IV-lea al secolului al XI-lea, după cum dovedește moneda de la Roman al III-lea Argyros (1028—1034) descoperită în semibordeul B₂¹³². Moneda bizantină de bronz, emisiune de la Constantin al IX-lea Monomahul (1042—1055), găsită în urma unor cercetări de suprafață la Șuletea (jud. Vaslui), localitatea unde s-au semnalat și materiale de tip Dridu¹³³, pune ipoteza dăinuirii unor așezări ale culturii Dridu din Moldova și după mijlocul secolului al XI-lea, eventual pînă la invazia uzilor. Evident, nu putem pune prea mare preț în judecarea acestei probleme pe materiale provenite din recunoașteri de suprafață, presupunerea amintită impunîndu-se a fi verificată prin săpături metodice.

Avînd în vedere relatările autorilor bizantini despre violența jafurilor pecenege din imperiu, în al doilea sfert al secolului al XI-lea, confirmate și arheologic prin complexe de locuire arse de la Capidava, Garvăn-

¹²⁶ H. H. Stahl, *op. cit.*, p. 42—45.

¹²⁷ *Ibidem*; M. Constantinescu, *op. cit.*, p. 40—41.

¹²⁸ Vezi notele 90 și 119. În așezarea de tip Dridu de la Limbări-Căprăria, din R.S.S. Moldovenească, s-a găsit un fragment de vas lucrat cu mina tipic pentru nomazii turanici, Cf. I. G. Hîncu, în *Oșerki istorii kul'tury Moldavii*, Chișinău, 1971, p. 151.

¹²⁹ M. Coșșa, SCIV, 14, 1963, 1, p. 119; P. Diaconu, Studii, 18, 1965, 5, p. 1129; I. Nestor, în *Istoria poporului român* (red. A. Oștelea), București, 1970, p. 111.

¹³⁰ M. Sâmpetru și D. Șerbănescu, *op. cit.*, p. 443 și urm.

¹³¹ P. Diaconu, *Les Petchénègues...*, p. 48—49.

¹³² D. Gh. Teodor, Danubius, 1, 1967, p. 130.

¹³³ G. Coman, MemAntiq, 3, 1971, p. 490.

Dinogetia, Dervent etc.¹³⁴, ni se pare greu de închipuit ca triburile de războinici nomazi să fi aplicat alt tratament purtătorilor culturii Dridu, care în cea mai mare parte au trebuit să se refugieze în regiuni mai ferite.

Cercetările arheologice arată că și populația din bazinul Nistrului a fost silită să se retragă spre nord în urma atacurilor nomazilor¹³⁵. Fenomenul depopulării unor ținuturi cu densitate mare de populație din cauza invaziilor este cunoscut la începutul evului mediu și în alte părți ale Europei¹³⁶.

Analiza situației istorice din spațiul carpato-balcanic ne face să credem că pătrunderea triburilor pecenege în zona așezărilor Dridu de la nordul Dunării s-a produs cu puțin timp înainte de incursiunea din 1027, care deschide seria atacurilor pecenege independente în Imperiul bizantin, această ofensivă fiind continuată paralel cu invaziile în Balcani de-a lungul mai multor ani. Dăinuirea unor așezări ale culturii Dridu, cum este și cea de la Șendreni, și după începutul infiltrării și stabilirii în masă a nomazilor în regiunea de cîmpie din estul și sudul României, considerăm că nu s-ar putea explica dacă nu am avea în vedere și controlul exercitat de Bizanț la nordul Dunării și protejarea populației de acolo de atacurile turanicilor.

Începînd din secolul al XI-lea, o mare parte din centrul Moldovei era ocupată de cultura Răducăneni. Purtătorii ei, așa cum indică analiza materialului arheologic, erau reprezentați în mare parte de o populație tiurco-chazară sedentarizată¹³⁷. Din cauza densității așezărilor culturii Răducăneni în centrul Moldovei, ca și a celor românești din zona subcarpatică, o locuire cumană mai numeroasă pare să se fi concentrat numai în extremitatea sudică a Moldovei. Cumanii nu s-au putut infiltra spre nord cu efective mai mari decît cel mult de-a lungul principalelor cursuri de apă.

Sedentarizarea turanicilor nu s-a produs decît în regiunile unde exista o organizare feudală evoluată și se constituiseră formații politice stabile. Anumite premise pentru sedentarizarea unor grupuri nomade din exteriorul arcului carpatic apar abia în prima jumătate a secolului al XIII-lea, corespunzînd unui moment de slăbire a uniunilor cumane, ca urmare a dispersării pe spații mari a forțelor lor și a zdrobitoarei lovături suferite la Kalka. Teama de noul val nomad, reprezentat de mongoli, a determinat unele triburi cumane să accepte colaborarea cu avanposturile maghiare extracarpatiche și chiar convertirea la creștinism.

În perioada premergătoare invaziei mongole s-a produs probabil și o apropiere între români și cumani. Nucleul în jurul căruia a avut loc „simbioza” româno-cumană nu a fost reprezentat de uniunile cumane ci de formațiunile locale. Cristalizările politice românești nu s-au substituit și nici nu s-au bazat pe uniunile tribale nomade. Rezultatele săpăturilor arheologice, ca și unele izvoare literare, indică clar faptul că nivelul culturii materiale nomade era inferior aceluia la care se situa cultura localnicilor.

¹³⁴ P. Diaconu, *Les Petchénègues...*, p. 48—49.

¹³⁵ G. B. Fedorov, SCȘIași, 8, 1957, 1, p. 164—165; idem, KS Moscova, 105, 1965, p. 27 și 29.

¹³⁶ L. Halphen, *Les barbares des grandes invasions aux conquêtes turques du XIe siècle*, Paris, 1936, p. 290 și urm.

¹³⁷ V. Spinei, *Unele considerații cu privire la evoluția și atribuirea etnică a culturii Răducăneni*, ArhMold, 8 (sub tipar).

Viața nomadă era incapabilă de a genera așezări cu forme de civilizație urbană. Supremația politică a unui grup etnic asupra altuia nu presupune și superioritatea sa din punct de vedere al civilizației. Așa cum s-a petrecut și în alte regiuni, elementul nomad s-a greșit pe fondul autohton și curînd a fost absorbit de acesta.

LES ANTIQUITÉS DES NOMADES TOURANIENS DE MOLDAVIE DANS LE PREMIER QUART DU IIe MILLÉNAIRE

RÉSUMÉ

L'auteur traite des tribus de race turque, des Petchénègues, Ouzes et Cumans, qui sont entrées en territoire moldave durant le premier quart du IIe millénaire, entraînant dans leur sillage d'autres peuples apparentés, mais moins nombreux et moins forts, tels les Khazars et les Bérendées. Des vestiges de leur nom se sont conservés dans quelques hydronymes, toponymes, anthroponymes, ainsi que dans quelques mots d'usage courant. La pauvreté et l'imprécision des sources littéraires concernant ces populations trouvent un complément dans les découvertes archéologiques de Moldavie, qui proviennent presque toutes des complexes funéraires, encore assez peu nombreux. Malgré leur imprécision en ce qui concerne la date et l'ethnie qu'il convient de leur attribuer, l'auteur juge utile de présenter ces découvertes (fig. 1—10).

Jusqu'à présent le territoire de la Moldavie a livré 12 sépultures datées du premier quart du IIe millénaire, susceptibles d'être attribuées à ces populations. Ces tombes sont groupées en neuf endroits divers : six situés dans le sud de la Moldavie, deux autres au centre et un seulement dans la partie septentrionale de la province, mais tous situés dans l'espace compris entre les cours du Siret et du Prut (fig. 1).

Quatre sépultures étaient tumulaires ; quant au huit autres, les circonstances de leur découverte sont ignorées ; quelques-unes ont employé des tumuli plus anciens. Toutes étaient des tombes à inhumation, orientées dans diverses directions. Des ossements de chevaux ont été relevés dans cinq tombes.

L'analyse des pièces récupérées sur le mobilier des tombes turques de basse-époque découvertes en Moldavie, atteste un usage long de plusieurs siècles. C'est le cas de trois mors de types différents, en usage chez les peuples turcs et leurs voisins dans l'intervalle compris entre les VIIIe — XIVe siècles, mais tout particulièrement aux Xe — XIe siècles. Il convient de leur ajouter quelques couteaux de fer, des flèches du même métal, des casques en fer d'une forme sphéro-conique, des vases de cuivre, des boucles d'oreille, ainsi que des pendentifs en forme de grelots et en forme de feuille, etc.

L'auteur essaie, pour finir, d'attribuer les pièces présentées à l'une ou l'autre des populations turques susmentionnées. Pour ce qui est des conséquences de cette pénétration en masse des nomades turcs dans l'espace carpatodanubien, l'auteur constate qu'ils ont écarté temporairement les communautés sédentaires, agricoles, de certains territoires, surtout dans les zones de la plaine, et l'obligation des autochtones de

payer un tribut périodique. En revanche, là où les Touraniens ont adopté eux aussi une vie sédentaire, leur assimilation par la population locale, qui leur était supérieure sous le rapport culturel, s'est faite sans difficultés.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. La carte des découvertes de sépultures ayant appartenu aux nomades touraniens de Moldavie aux XIe—XIIIe siècles. 1 Berești; 2 Birlad-Parc; 3 Birlad-Moara lui Chicoș; 4 Holboca; 5 Moscu; 6 Pogonești; 7 Probota; 8 Todireni; 9 Umbrărești.

Fig. 2. Objets faisant partie du mobilier funéraire: 1—2, 5—6 Probota; 3—4 Berești; 7 Birlad-Moara lui Chicoș.

Fig. 3. Birlad-Parc. Pendentifs — grelots de bronze trouvés dans la tombe.

Fig. 4. Holboca. Objets faisant partie du mobilier de la tombe.

Fig. 5. Moscu. Casque de fer plaqué d'argent doré trouvé dans la tombe.

Fig. 6. Moscu. Casque de fer plaqué d'argent-doré trouvé dans la tombe.

Fig. 7. Probota. Objets du mobilier funéraire.

Fig. 8. Probota. Le plan de la tombe.

Fig. 9. Pendentifs de bronze. 1, 3—4, Todireni; 2 Brăhărești.

Fig. 10. Objets du mobilier funéraire des tombes. 1—9 Umbrărești; 10 Pogonești; 11 Moscu.

